

Tanulmány

A mítosz, minden mítosz keletkezési helye és tanyája a szakadék, amely az emberi tudat és a valóság között tátong. A mítosz úgy tesz, mintha ezt a szakadékot hidalná át s mert mítosz, ezt a szakadékot állandósítja.

A mítosz véres. Embervértől véres. Mint az Odysseia alvilági árnyai, a birkák átmetszett nyakából kicsurgó vére, a mítosz embervérre szomjas, ember vérére növekedik, ember véréből él.

A mítosz emberevő — azaz, nehogy a mítoszokról szólván, a szó is mítikus legyen: az ember mindaddig megmarad — ilyen vagy olyan formában — emberevőnek, amíg nem sikerül neki, hogy felszabadítsa magát, a maga gondolat- és érzésvilágát a mítosz uralma alól. Égi és alvilági mítoszok alól épúgy, mint az evilági, a földi, a társadalmi élet tényeit, feladatait és lehetőségeit elhomályosító mítoszok, tehát mindenmemű vallási és politikai mítosz értelem és érzelem felett gyakorolt uralma alól.

„A középkor a teológiához csatolta az ideológia valamennyi formáját, a filozófiát, a politikát, a jogtudományt mint a teológia alfajait. Ezzel minden társadalmi és politikai mozgalmat arra kényszerített, hogy teológiai alakot öltjön.”

Engelsnek ez a megállapítása a történelmi tények egybehangzó tanúságtétele szerint annyiban helytálló, hogy a középkor életének minden megnyilvánulása a mítosz uralkodó hatalmának, az uralkodó egyháznak áttörhetetlen búvőkörében maradt.

Ami azonban Engels fogalmazásában nem a legszerencsésebb, mert a gondolat precizitásán ejt csorbát, az a kifejezés: „...arra kényszerített...”

A kényszerítés fogalma ellenállást tételez fel, melyet kívülről kell legyűrni. Ép Engels megállapítása szerint azonban a középkorra jellemző, hogy a mítosz mindenben és mindennütt jelen van, magától értetődőnek tűnik, s hogy nincs társadalmi vagy politikai gondolat, mely kívül helyezkedjék a mítikus vallási fogalomkörön, az egyetlen létező univerzumon; a mítosz nem volna mítosz, nem volna más, mint csak képzeletgazdag hipotézis, ha nem tenné hatalommá a lenyűgözött gondolattal együtt az ember emocionális hozzákötöttsége is.

A mítosz (minden mítosz) hatalma ép azért gyilkos hatalom, mert az embert intellektuálisan védtelenné teszi és emocionálisan annyira rabságban tartja, hogy ép ez az ő önkéntes, irracionális kiszolgáltatottsága, — a hit, — lesz az ember számára magának az emberinek és minden értéknek normája és legfőbb mértéke. Semmi se bizonyítja meggyőzőbb erővel az uralkodó egyház mítoszának szellemi és emocionális hatalmát, mint ép a neki ellenszegülő különböző eretnek szekták mindig megújuló hosszú sora. Nem kétséges, hogy ezekben a teológiai ideológiával fellépő mozgalmakban meghatározott társadalmi rétegek, osztályok, sőt a reformáció idején egész nemzetek gazdasági és politikai küzdelmei öltének testet. Nem álrühát, hanem testet öltének, mert szervesen magukénak érzik azt a teológiai ideológiát, melynek nevében harcba indulnak. Szembenállnak az egyházzal, tehát objektíve úgy kellene hogy legyen, hogy a szekta győzelme az uralkodó mítosz hatalma felett való győzelmet jelentse. Szubjektíve azonban kivétel nélkül a századok hosszú során át minden lázadó szekta, minden eretnek ideológia továbbra is, lázadva is az uralkodó mítosz foglya, mert abból indul ki, hogy van igazhitű és van eretnek, abból indul ki, hogy ő az igazhitű s hogy csak ő az egyedül üdvözítő igaz hit letéteményese és bajnoka. Azzal, hogy ebből indul ki, bármennyire is harcol az uralkodó egyház ellen, magával a kiindulásával átveszi az ellenséges egyháznak nemcsak a terminológiáját, hanem eleve aláveti magát ép az uralkodó egyházi mítosz szellemi hatalmának. Az eretnek nem a mítosz ellen lázad, mely egy egyedül üdvözítő igaz hit feltevésén alapszik, hanem az egyház ellen, melyet eretneknek tart, míg magát, akit az egyház kiátkoz, vallja az igazhitűnek.

Mint az antik tragédiában a kórus a hőst, úgy kíséri az uralkodó egyházat századokon át szinte szakadatlanul az eretnek szekták sokasága. A pogány, aki nem hisz Krisztusban, egyaránt pogány az egyház és az eretnek szemében. Kezdve a mítikus Krisztuson, magán az első eretneken — a zsidó közösséggel szemben eretnek „zsidóknak botránkozás és görögöknek bolondság” — s folytatva mindazokkal, akik századok hosszú során át az ő nevében eretnekként küldettek — és az ő nevével mentek — halálba, minden eretnekségnek jellemző sajátysága, hogy époly exkluzív mint az egyház, mely ellen küzd és épúgy mint ahogy az egyház, önmagáról állítja, hogy a mítikus hit egyetlen nem-eretnek, egyetlen igazhitű tolmácsának és hívőjének.

A mítoszhoz való pozitív viszonyt illetően az egyház és az eretnek között teljes az egyetértés. Ép ebben a lényeges pontban való teljes egyetértésükből következik, hogy nem férhetnek egymás mellett egyazon térben és időben s hogy egymást kölcsönösen, ugyanazzal az emocionális hévvel az egyetlen igazság tehát isten és ember elvetemült ellenségének kell tekinteniük.

Az uralkodó egyházzal harcban álló, üldözött és a végén szinte szabályszerűen tűzzel-vassal kiirtott eretnek szekta a mítosz zsarnoki önkénye ellen lázadó, szabadabb és emberibb szellem előharcosaként jelenik meg; ha azonban kivételesen, mint a reformáció esetében győz a lázadó eretnek, ak-

kor hamarosan nyilvánvalóvá válik, hogy a szekta nem a szabadabb és emberibb szellem, hanem csak a leendő egyház bajnoka volt s hogy vele megint egyházi szellem az, ami diadalmaskodott, megint, megújult formában, a régi véres mítosz.*

A szekta nem ismeri a saját fellépésének, cselekedeteinek és eszméinek történelmi, társadalmi és gazdasági hajtóerőit, mert ha ismerné, nem lehetne vallási szekta, de míg tart a küzdelme az uralkodó egyház ellen, magának is illúziói vannak a maga célkitűzéseivel. A mítosz, melynek az egyház és a szekta egyaránt foglyai, hatásában misztifikálja a valóságot, misztifikátorként áll ember és ember, ember és valóság közé.

„Az isten rászedett engem mint egy gebét, melynek elvették a szemérvilágát... ha tudtam volna azt, amit most tudok, akkor tíz lóval se tudtak volna erre az útra vonni” — eként hangzik egy emberileg világos pillanatában, az elvesztett illúziókra emlékező s már győztes öreg Luther vallomása, voltaképp vádja a gyilkos misztifikátor, a mítikus isten ellen, aki nem odavezette, ahová ő képzelte, hogy érni fog.

A mítosz logikája nem emberi logika. Mikor Luther az uralkodó egyházat támadva Husz Jánosról szól, akkor ezeket az egyszerű, értelmes és emberi szavakat írja le: „...ha eretnek volt is, még ha gonosz is lett volna, jogtalanul és isten ellen való, hogy elégették... Az eretnekeket írásokkal, nem pedig tűzzel kell legyűrti... Ha abban állna a tudomány, hogy az eretnekeket tűzzel győzzük le, akkor a föld legtudósabb doktorai a hóhérok volnának; akkor nem is kellene tudományokban fáradoznunk, hanem az, aki a másikat erőszakkal letéperte, máglyára vinné.”

Ez emberi logika.

A mítosz logikája azonban, vagyis az emberé, aki a mítosz rabja, minden emberivel szemben süket és vak logika. A mítosz logikája a minden emberségéből, egész normális szellemi és érzelmi életéből kivetkőztetett emberé. Az emberé, akinék egy fantomatikus absztrakció egész érzelmi életét minden más iránt érzéktelenné, absztrakttá tette. A mítosz logikájának klasszikus, számtalan varációban mind e mai napig vissza-visszatérő megszólalása a citeaux-i Arnaud apát, aki az albigenszi eretnekek ellen vezetve irtó háborút, a kérdésre, hogy lehet majd megkülönböztetni Beziers városában az eretneket a hívőtől, azzal felelt: „Mészároljatok le mindenkit, isten meg majd csak ráismer az övéire.”

S amikor a citeaux-i Arnaud apát ujjongva számol be a Szentatyához írott levelében arról, hogy Beziers városában „a mieink korra és nemre való tekintet nélkül húszezer eretneket hánytak kardéltre” s ezért valóságos má-

* Az egyháznak és a vallási szektának ezt a viszonyát senki se látta és formulázta meg oly világosan, mint Nietzsche: „Luther, ez a végzetes szerzetes, az egyházat és mi ezerszer rosszabb, a kereszténységet újból megerősítette és pedig akkor, amikor az *feloszlóban* volt.” (N. a renaissance-ra gondol).

morban dicsőíti istenét: „Isten büntető igazsága csodálatos módon dühöngött” — magának a mítosz emberének — minden változatban egy és ugyanaz a mítikus, dühöngő szörnnyeteggé váló embernek ismerős hangja üti meg a fülünket.

Amíg Luther a citeaux-i Arnaud apát egyházával, a Husz Jánosok hóhéraival, a hóhérral vívja eretnekként a harcát, addig az emberi logika az, ami az ő eretnokségének bátorító szövetségese. Amint azonban Luther nem mint eretnek szólal meg, hanem mint az igazhitű, aki azokkal került szembe, akik vele szemben eretnekek, nála is a mítosznak pontosan, szinte szósz szerint ugyanaz a logikája kerekedik felül, mely a citeaux-i Arnaud apát „dühöngő istenének” az ihletétől részegedett meg.

„Aprítsátok, szúrjátok, öldököljétek őket, nyíltan és rejtve, ki hol tudja, üssétek agyon őket mint a veszett kutyákat. Rajta hát, kedves uraim, szúrjátok, vágjátok, öljetek, ha meghaltok ebben a küzdelemben, üdvösebb halált nem is kívánhattok magatoknak... Ámbár az öldöklés és rablás nem látszik a szeretet művének úgy hogy valaki együgyű azt gondolhatná, hogy az nem keresztényi cselekedet, nem méltó keresztényhez, mégis az igazság az, hogy a szeretet cselekedete... mert a kéz, amely kardot tart és öldököl, már nem ember keze, hanem isteni kéz és nem az ember, hanem isten az, aki akaszt, kerékbetör, lefejez, öldököl és hadakozik; ez mind az ő műve és az ő ítélete.”*

Így válik a szekta győzelme is a mítosz szellemének győzelmévé; a szekta eredeti viszonylagos nonkonformizmusa époly emberileg megközelíthetetlen zsarnoki abszolút konformizmus követelésévé változik mint volt az egyházé, mely a szektát szektává, eretnekké és lázadóvá tette. Ami túléli a küzdelem delíriumát és a pusztulót, az magának a mítosznak elpusztíthatatlan szelleme. Bárki vérzik el, a halandók felett mindig újra a harctéren mint megölhetetlen apokaliptikus sakál a mítosz szellemtelen szelleme triumfál.

A mítosz hatalmának titka, természetesen, nem a mítoszban keresendő, hanem a realitásban, az emberekben, nem az emberi természetben, hanem azokban az életfeltételekben, melyek az ember számára nélkülözhetetlenné teszik a mítoszt, azokban az életfeltételekben, melyek alkalmassá teszik az embert, hogy áldozatul essék a mítosz ígézetének.

Ez az aránylag újkeletű megismerés, egy azok közül a marxi megismerések közül, melyek forradalmi konzekvenciákkal még mindig túlságosan terhesek ahhoz, hogy a gyakorlatban bárhol is következetesen érvényesülnének; a hagyományos „szent fogalmaknak”, állítólagos és valóságos kultúrértékek-

* Az idézetek Luther írásainak „Deutsche Bibliothek in Berlin” kiadásában megjelent gyűjteményéből valók. Bizonyos Prof. Dr. Paul Merker előszavában, melyet az első világháború utolsó évében, 1918-ban írt, külön kímeli Luthernek azt az értekezését, melyből idézek — „Ob Kriegsleute auch in seligem Stande sein könnten” — s hazafias szellemben és teljes joggal azt állítja róla, hogy „épp napjainkban időszerű”.

nek az a nagyszabású, átfogó újraértékelése, melynek a marxi megismerésből következni kellene, ép csak hogy elkezdődött és inkább általánosságban, inkább deklaratíve, mint rendszeresen és konkrétan.

Hogy a mítosz uralma az ember felett nem a változatlan „emberi természetből” következik, hanem történelmi-társadalmi előfeltételekből, melyek évezresek változásai során az emberek egymáshoz való viszonyát mindig embertelenné s maga az ember számára mindinkább misztériummá, áttekinthetlenné, megfoghatatlanná és felfoghatatlanná tették: ez a marxi megismerés önmagában époló kevéssé szünteti meg a mítosz és a mítoszok ősi, régi és új tömkelegének szellemi és emocionális hatalmát, mint ahogy a háborúk és külön nemzeti igazságról és hivatottságról, nemzeti dicsőségről, nemzeti nagyságról, különleges nemzeti jogokról és erényekről szóló mítoszok sem szűnnek meg attól, hogy tudjuk, hogy a háborúk nem istenítételek, isteni büntetés és jutalmazás eszközei, hanem „a politika folytatása”, törvényes édes gyermekei földi hatalmak ama „dinamikus” békéjének, mely béke maga is — a sorrendben utolsó és az elkövetkező új háborús összeütközés között — többé-kevésbé mérsékelt eszközökkel szintén csak a kölcsönös hadviselés ideiglenes alakja. A nemzeti mítoszok, tudjuk, túléltek a megismerést, hogy „nincs betegség és eszeveszettség, mely inkább kultúrelles, mint a nacionalizmus”. (Nietzsche)

Igaz tehát, hogy a mítosz és a mítoszok tömkelege hatalmát nem szüntetheti meg hatalmuk előfeltételeinek a megismerése, hanem egyesgyedül a reális emberi életfeltételeknek átfogón és mélyrehatóan emberivé történő átalakulása, de ugyanakkor nem kevésbé igaz az is, hogy az örökölt és mindig újra támadó újabb mítoszok hatalma ellen való rendkívül komplikált viadal elválaszthatatlanul hozzátartozik a történelmi küzdelemhez, mely a reális emberi életfeltételeknek emberibbé tevését, az emberi élet s az egész ember véres hatalmak alól való emancipációját kell hogy eredményezze.

Az erőfeszítés a valóság megváltoztatásáért elkerülhetetlenül erőfeszítés a szubjektív emberi tudat, a valóság ama lényeges részének és tényezőjének átalakításáért is. Az erőfeszítés, hogy a valóság megváltozzék, nem utolsó sorban irányul tehát azoknak az örökölt, történelemelőtti, közép- és újkori és mindennemű mítikus és mágikus szellemi és emocionális hatalmaknak a kiküszöbölésére és megsemmisítésére, melyek útját állva annak, hogy az ember a maga lehetőségeit és feladatait felismerje, elhomályosítva a tudat világosságát, akadályozzák az embert abban, hogy tudata áttörjön a valóság megismeréséig s hogy félelemtől épúgy mint szellemi restségtől menten magának a valóságról objektíve igaz szubjektív képet alkosson.

Lehet-e a művészetnek aktív és konstruktív szerepe az emberiségnek ebben a történelmi erőfeszítésében, mely végre likvidálva a történelemelőtti korszakunkat, „nem interpretálni, hanem megváltoztatni” akarja ezt a mi történelemelőtti erkölcsi állapotot folytató valóságunkat?

A művészet, illetve a művész ugyanis tudvalevően évezredek óta ép a mindenkori mítoszok egyik leghatásosabb propagátora. Formák, színek, hangok, mozdulatok s a szó ritmusának mágikus erejével világot teremt a világban. Világot teremt a világban, de a világból, melynek alá van vetve, mert benne él, mert élményei anyagát az szolgáltatja és érzékeit és idegeit az hozza rezgésbe. A művész nem szükségképpen szolgálja, de semmiképp se ura, mindenképp azonban részese és része a világnak, melyben él. Ami a művész megkülönböztető sajátága, az egyrészt a szükséglete, hogy ne csak részese és része, hanem szemlélője is legyen az életnek s másrészt a képessége, mellyel szuggesztíve s ugyanolyan intenzitással mint nézi és éli, megjeleníti és kifejezi, megörökíti azt, amit látott és átélt s ahogy azt látta s ahogy azt átélte.

A mítosz, mely egykor az emberi megismerés legmagasabb formáját jelentette, mely nemcsak a szenvedő, hanem a már szemlélő, kérdő és feleleteket kereső, emberré váló embernek első manifesztációja, a mítosz, melyet évezredekken keresztül formálva, önmagát formálta állatból emberré az ember, a mítosz akadályá vált, leküzdendő átokká, melytől az ember megint majd csak évszázados erőfeszítés árán lesz képes szabadulni; a művészi alkotások azonban időtlen őrzői minden idők minden uralkodó mítoszának. Kezdve a még állatian szűkülő emberen, akinek ellenében „a természet mint teljesen idegen, mindenható és kifürkészhetetlen hatalom jelenik meg” (Marx), az emberig, aki az ősi demonológiától a többé-kevésbé civilizált, véráldozatokkal és imákkal hozzáférhető istenekig vagy istenig jut el, hála a művészi forma mágikus életerejének, mind e fantomatikus hatalmak végtelen sora éli túl halálát, él tovább abban a komplexumban, mely mint kulturális örökség szállt ránk és él bennünk, hat ránk mind e mai napig. Ez által a kulturális örökség által vagyunk amik vagyunk, esztétikai és erkölcsi szenzibilitásunk nem utolsó sorban ezen a kulturális örökségen nevelkedett.

Ez utóbbi megállapítás nem jelenti szükségképpen az elismerés kifejezését, sőt jelenthet vádat, de minden esetre a kérdést is: mit ér a művészet egész, a reális világban évezredekken át épült és épülő illuzórikus világa, ha ez a művészet megmaradt külön, a reális világot meg nem mozgató, át nem alakító, magából kilépni nem tudó illuzórikus világnak?

Hol a helye s van-e egyáltalán helye a művészi produkciónak a társadalmi értékek ranglistáján?

(Folytatása következik)